

GUNNEL KARLSSON BEATA LOSMAN
LOUISE LÖNNROTH

Vid kunskapens gräns

*Ett viktigt metodproblem för
kvinnoforskare är att källmaterialet
ofta är utformat av och för män. Ett exempel
är skattelängderna där endast mannens namn sattes ut
medan hustru, barn och tjänstefolk angavs som streck i olika
kolumner. Författarna visar från sin egen forskning
att förvaltningsmaterial om kvinnor finns
men måste behandlas med stor
försiktighet.*

Svensk förvaltning har avsatt stora mängder papper, som nu förvaras på arkivinstitutioner. Vi arbetar alla tre på landsarkivet i Göteborg och använder i vår forskning material därifrån. Som kvinnliga forskare med små barn har vi egentligen ingen annan möjlighet än att gräva där vi sitter, om vi vill begagna annat än tryckta källor. Vi vill dessutom gärna använda förvaltningsmaterial, därför att det innehåller så mycket om kvinnor och är ganska outnyttjat. Det innebär att vi arbetar med lokala undersökningar och försöker se den stora världen speglad i den lilla. Våra områden är vården av fattiga barn i Göteborg, främst genom barnhusen, från slutet av 1700-talet till ca 1850 (Lönnroth), prostitutionen i Göteborg sedd mot bakgrund av övrigt 'asocialt' kvinnligt liv i staden under reglementeringens tid (slutet av 1860-talet till 1918) (Karlsson), samt kvinnornas liv och verksamhet i en värmäländsk landsförsamling under 1800-talet med männen som jämförelsegrupp och med utgångspunkt från livsöden för barn födda i församlingen 1800–1840 (Losman).

Vi har upplevt likartade metodproblem med materialet, som är producerat av män och för män. De manliga administratörerna under 1800-talet hade inget kvinnoperspektiv, vilket ju ingen kan klandra dem för, men om vi vill anlägga ett sådant, hur ska vi tränga igenom och rätt förstå det

som präster, poliser och styrelseledamöter skriver om kvinnor och barn? Vad betyder orden? Det är inte säkert att de har samma innebörd för oss som de hade för dem. Kan vi ens vara säkra på att orden hade samma innebörd för poliser och präster som för kvinnorna?

Förvaltningen har varit en manlig värld. Kvinnor har mycket sent kommit så långt att de kunnat påverka formella ting som hur man skriver och vad man skriver. Det finns skriftligt material från kvinnor i form av ansökningar, typ formulär, och även ganska informella brev till myndighetspersoner. Men det är ont om handlingar där kvinnor argumenterar utan att vara bundna av former konstruerade av män.

Det administrativa källmaterialet är både till form och innehåll helt annorlunda än tex brev och dagböcker, som i vissa miljöer kan spegla kvinnors värld och värderingar. Det kan dock ge en möjlighet att se kvinnor i vardagens bekymmer och deras försök att bearbeta dessa. Men vi känner oss ofta stå vid kunskapens gräns. Vi kommer sällan så långt som vi skulle önska, och osäkerheten om vad vi ser kvarstår. Vi skall illustrera detta genom några exempel för att klargöra hur svårt det är att veta något säkert om handlingar – för att inte tala om tankar – hos andra kvinnor i historien än de som efterlämnat litterärt material. Även om det för 1800-talets del finns

gott om skrivande kvinnor, är de ett fåtal i förhållande till landets hela kvinnliga befolkning.

Barn och byråkrati

Vad händer när byråkratin växer? Vid slutet av 1700-talet bestod Frimurareordens barnhusdirektion av cirka fem för rörelsen intresserade medlemmar ur den lägsta logen. De sammanträdde varje vecka och tog personligen del i barnhusbarnens vardag. De planerade matinköp och hade daglig kontakt med barnen. Styrelserummet låg i omedelbar anslutning till barnhusets lokaler. Personliga omdömen om barnen förekommer ofta i direktionens protokoll. Allt verkar att fungera ganska bra. Man är engagerad för Saken.

År 1802 brinner barnhuset och byggs på nytt upp 1804, denna gång till ett gemensamt byggnadskomplex med Frimurareordens egna möteslokaler. Samtidigt ändras direktionens sammansättning. Dess medlemmar utökas till tio. Nu deltar även, antingen de är intresserade eller ej, de tre Ordförande Mästarna i Ordens tre loger, av vilka den förnämste tillika är ordförande i Ordens högsta styrelse. Denna person heter Pehr Dubb, en för göteborgare mycket känd läkare, som vid denna tid redan planerat och organiserat Sahlgrenska sjukhuset samt stadens fattigförsörjningsinrättning. Man skulle kunna tro att denne socialt engagerade mans ordförandeskap borde innebära en garanti för att barnhuset kommer att skötas ännu bättre.

Men så sker inte. Det blir istället sämre. Detta beror bland annat på att barnhusdirektionen nu är så hierarkiskt organiserad att Dubb fattar alla beslut enväldigt. Övriga direktionsmedlemmar passiviseras. Man besöker alltmer sällan barnhuset, man tar ej längre dagligen del i personalens praktiska bestyr. Barnhuset förvandlas till en liten del i Dubbs väldiga fattigvårdsorganisation för staden. Det får inget egenvärde längre för de enskilda frimurarebröderna. Samtidigt växer barnhusdirektionens arbetsuppgifter. Den blir ett förvaltningsorgan för diverse frimurares do-

nationer och sterbhus. Barnens väl kommer i sista hand. Uppenbar vanskötsel av barnen förekommer, eftersom man har konstruerat ett system, där kontakten mellan de beslutande och föremålen för beslutet försvagats. Man ser bara sin egen administration. Fungerar den perfekt, så spelar det inte så stor roll hur barnhusbarnen mår i verkligheten. Huvudsaken är att man har ett synligt föremål för sin filantropiska verksamhet.

Ibland gjordes dock inspektioner på barnhuset av överdirektör Sorbon, Dubbs närmaste man i direktionen. Det är genom honom vi får reda på att förhållandena försämrats efter omorganiseringen.

I barnhuset fanns plats för 24 barn, lika många pojkar som flickor, i åldern 6–16 år. Personalen bestod av föreståndarinnan, barnsköterskan (jungfrun), informator, två pigor och en dräng. Pigorna och drängen var ofta tidigare barnhusbarn, som ej kunnat få arbete på öppna marknaden.

Vid en inspektion 1806 påtalar Sorbon följande missförhållanden: Hos de flesta av barnen rådde ett 'inbundet och nästan lömskt väsende, föga fallenhet för sanning och lydnad'. Barnen svalt och den mat som gavs var i det närmaste oätlig. Barnens kläder var trasiga. Sängvätning förekom ofta. De våta lakanen stuvades i en låda under sängen under dagen i stället för att tvättas och torkas på vinden. Madrasserna hade därför ruttnat. Ohyran var svår. Sorbon hade samma år utarbetat en instruktion för föreståndarinnan, eftersom han ansåg att hon inte hade skött sina åligganden. I instruktionen påpekades att föreståndarinnan var satt i en mors ställe och därför skulle visa ömhet mot barnen, vilka skulle uppfostras till dygdiga, lyckliga, ärliga, ordentliga, renliga och fogliga människor. De borde tillrättavisas med förtroliga samtal och tjänliga bestraffningar. Ur Sorbons och direktionens perspektiv synes flera föreståndarinnor grovt ha misskött sitt arbete.

Men vad händer, om man försöker se förhållandena ur föreståndarinnans synvinkel? Hon var ofta änka ur borgerskapet och flyttade vid relativt hög ålder till barn-

huset tillsammans med sina egna barn. Vad förväntades nu av henne i denna nya situation? Jo, hon skulle planera alla matvaruleveranser och all matlagning i barnhuset. Räkenskapsböcker skulle föras. I den gamla direktionen hade matinköp och slakt skötts av frimurarebröder, som genom dessa sysslor uppfyllde sina ordensförpliktelser.

Hon skulle övervaka städningen av barnhuset, som de förmodligen vanföra pigorna skulle sköta. Hon skulle ansvara för att material till skor och kläder till samtliga barn införskaffades till lägsta möjliga pris. I barnhuset skulle av henne, jungfrun och pigorna sys upp kläder till alla barnhusbarn samt till de barn, som av barnhuset var utackorderade i fosterhem på landet. Fosterbarnens antal var mer än dubbelt så stort som de egentliga barnhusbarnens. Föreståndarinnan skulle dessutom övervaka barnhusflickornas utbildning i sömnad, vävning, spånad m m så att de skulle vara kompetenta att söka tjänarinneplats efter barnhusvistelsen. Hon skulle årligen inspektera samtliga fosterhem, belägna i flera socknar norr och öster om staden. Vid sidan om alla dessa praktiska åligganden kan man bara ana sig till de svårigheter, som uppstod när hon 'såsom i en mors ställe' skulle hjälpa de 6-åringar, som efter flera års vistelse i olika fosterhem, skulle acklimatisera sig till barnhusmiljön och den vid denna tid rätt kvalificerade undervisning, som informatorn, vilken var mitt uppe i sin prästerliga karriär, meddelade barnen. För att inte tala om omhändertagandet av de hittebarn, som med jämna mellanrum placerades på barnhusets trappa och den energi som hon vid vissa tillfällen tillsammans med jungfrun måste utveckla för att så snabbt som möjligt få tag i en amma, eller när nästan alla barnen låg sjuka i mässling.

Är det så konstigt att barnen vansköttes, när personalen hade en sådan arbetsbörda? Föreståndarinnan deltog ej i barnhusdirektionens sammanträden. Informatorn fungerade däremot som dess sekreterare och blev på så sätt förbindelselänk mellan direktion och barnhus. Det var också han

som medförde föreståndarinnans räkenskapsböcker och beklädnadsböcker till sammanträdena. På så vis kom de flesta av direktionsmedlemmarna att se föreståndarinnans arbete endast ur revisorsperspektiv. Det viktigaste var att hon klarade budgeten.

Eftersom protokollen förs på annat sätt efter omorganisationen, kan man inte via dem belägga, om engagemanget förvandlats till likgiltighet, men man kan se det genom att direktionen inte uppmärksammar föreståndarinnans arbetsbörda.

Prostituerade och poliser

Prostitutionens reglementering innebar att polisen och besiktningsbyrån kontrollerade kvinnorna. De prostituerade hade laglig rätt att utöva sitt 'yrke' men måste regelbundet undergå läkarbesiktning för att inte utsätta kunderna för venerisk smitta. Man kan inte ta för givet att de uppgifter som poliser lämnar om prostituerade kvinnor är riktiga, lika litet som man kan lita på de uppgifter om sig själva som kvinnorna lämnar. Tyvärr finns det sällan material, som tillåter kontroll av både polisens och kvinnans uppgifter.

I den utredning om den reglementerade prostitutionen, som lämnade sitt betänkande 1910, berättas hur det brukade gå till vid inskrivning av kvinnor vid byrån. Uppgifterna om hur det gick till i Göteborg lämnades av polisens prostitutionsavdelning. Efter rapport från en konstapel inkallades kvinnan till förhör inför öppna dörrar. Rapporten lästes upp för kvinnan, hon tillfrågades om hon erkände att den var riktig, och denna fråga besvarades undantagslöst jakande. Enligt polisen var man alltså så säker på att kvinnan verkligen bedrev prostitution att det inte fanns några osäkra rapporter.

Inskrivningen av kvinnor började ta fart i oktober 1865. Då kontroll av en av de inskrivna gjordes slumpmässigt i poliskammarens protokoll, visade sig omedelbart att regeln om att kvinnan alltid erkände inte stämmer.

Den 6 juni 1867 rapporterades Charlotta

Av dessa tre kvinnor har en försörjt sig som piga och två finns i polisens fotoliggare över inskrivna prostituerade i Göteborg i början av 1900-talet. Foto Landsarkivet, Göteborg. Fotokopia Astor Björk.

för 'lösaktigt och liderligt levnadssätt' och kallades att inställa sig i poliskammaren på cellfängelset följande dag tillsammans med fem vittnen. Charlotta kom och fyra av vittnena. Hon förnekade anklagelsen. Då hördes vittnena. En åkare, som hade sitt stall i samma gård där Charlotta bodde, vittnade att han ofta sett henne stryka ute sent på kvällarna och även hemföra sjömän, som hade gått senare på natten. En kvinna, som för någon tid sedan delat bostad med Charlotta, sade att Charlotta 'lika mycket som de under besiktning varande kvinnspersoner plägat umgänge med karlar.' En nykterhetsvärdshusidkerska, hos vilken Charlotta arbetade, sade sig inte ha märkt något; däremot hade hon själv skickat ut Charlotta för att erbjuda logi åt resande. En tredje kvinna bodde sedan några dagar på samma ställe som Charlotta men hade inte märkt, att denna 'fört ett otuktigt levnadssätt.' Det var två vittnen mot två och den anklagade nekade, men två samstämmiga vittnen räckte enligt rådande praxis för att fälla en anklagad, och Charlotta ålades besiktningstvång.

Det är i och för sig inte förvånande, att verkligheten var mer komplicerad än vad polisen uppgav. Givetvis är det omöjligt att veta om Charlotta levde på prostitution.

Hon hade nyss fått anställning på nykterhetsvärdshus, men det är fullt möjligt att polisen hade 'rätt', när hon skrevs in. Inte desto mindre är det viktigt att ge exempel på att det administrativa förfarandet inte var så idylliskt och fallen så glasklara som polisen senare uppgav.

En anständig och ordentlig kvinna

Polisens handlingar om de prostituerade visar hur polisen uppfattade att kvinnorna uppförde sig i förhållande till prostitutionsreglementet. En mer mångtydig bild av kvinnorna kan nås med hjälp av andra handlingar.

Anna blev registrerad som prostituerad i Göteborg i oktober 1865. Hon var då 26 år. Enligt polisens journal hade hon varit inskriven som prostituerad i Stockholm, innan hon kom till Göteborg 1865. Hon var dotter till en inspektor på ett bruk i Östergötland, hade lämnat hemmet vid 20 års ålder och flyttat till Stockholm. Anna kan följas under sin tid i Göteborg i handlingarna rörande inskrivna. Hon går ordentligt till besiktning två gånger i veckan. Om hon någon gång uteblir, har hon anmält förfall t ex sjukdom. Det dröjde ända till 1870, innan hon intogs på kurhuset första gång-

en, vilket är ovanligt lång tid. Hon flyttar inte så ofta som de flesta prostituerade och hon blir inte häktad. 1871 fick hon på grund av sjukdom tillåtelse att inställa sig endast en gång i veckan. I januari 1872 flyttade hon tillbaka till Stockholm och dog där samma år.

I journalerna finns det ingen antydning om att Anna haft med polisen att göra annat än vid inskrivningen. Av en slump påträffades däremot en ansökan om befrielse från tvånget att inställa sig till sundhetsbesiktning. Anna har troligen själv skrivit den, och den är riktad till poliskammaren. Ärendet remitterades till besiktningensbyrå, eftersom Anna uppgav att 'jag numera förer ett ärbart och anständigt leverne, samt dessutom önskar bli en anständig och ordentlig kvinna, vilket jag dock icke kan bli, innan jag blivit befriad omnämnda besiktning.'

Det var lätt att ta Annas parti och ondgöra sig över att hon uppenbarligen inte slapp besiktningen. Hon hölls kvar bland de registrerade. Men av besiktningensbyråns svar på remissen framgår, att Anna i huset Sillgatan 23 hade en lägenhet på fem rum. Där bodde då tre namngivna inskrivna prostituerade, som levde på sin verksamhet i denna våning. Anna höll alltså bordell. Men det var inte skälet till att styrelsen för besiktningensbyrå genom Charles Dickson ansåg, att hon fortfarande borde underkastas besiktning, utan det var att Anna själv enligt byråns personal 'icke förer ett så ärbart och anständigt leverne, som hon i sin ansökan uppgiver.' Dvs det faktum att Anna ansågs fortsätta som prostituerad och inte enbart fungerade som värdinna för de andra kvinnorna gjorde att hon ur byråns synpunkt fortfarande borde stå under kontroll.

Vidare efterforskningar visade att Anna i mars 1866 stod anklagad inför rådhusrätten för att hålla bordell; hon friades därför att det inte fanns bevis för att döma henne mot hennes nekande. Under april och maj 1866 fick hon också tre gånger böta för olovlig försäljning av öl, vin och porter, men böterna var sannolikt snabbt intjänade på verksamheten.

Anna hörde alltså till det övre skiktet av inskrivna, de som kunde göra sig ganska goda förtjänster genom att kunna hyra en stor våning och sedan upplåta rum åt andra prostituerade kvinnor mot ockerhyror. Vad Anna menar med att bli en anständig kvinna är troligen helt enkelt att inte vara registrerad för besiktning, vilket ju är en ganska begränsad innebörd i jämförelse med vad andra kunde lägga i ordet.

Vem ville ha barnmorskan?

Anställandet av barnmorskor i landsförsamlingarna kan sägas vara exempel på direkt kvinnoinriktade sociala reformer i tidigt 1800-tal. Kvinnorna borde ha haft det största intresset av en utbildad, stationär barnmorska i socknen, eftersom de riskerade livet eller hälsan i svåra förlossningar. Männerna riskerade att mista en hustru, eller vad som kanske var värre, att hustrun blev allvarligt skadad och inte kunde fylla sin roll i hushållet.

När barnmorskefrågan börjar diskuteras i Väse församlings sockenstämma, är det med hänvisning till rekommendation från högre ort. Ett cirkulär från Kungl Maj:t hade påpekat, att bristen på 'tillräckligt antal kunnige och underviste jordegummor' ofta orsakade både mödrarnas och barnens död. Sockenstämman var beslutande i lokala angelägenheter, och endast män deltog. Gårdsägande kvinnor kunde göra sin röst hörd vid omröstningar, men de var så få. Kvinnor hade också tillträde till stämman, om de hade eget ärende att lägga fram. Men i barnmorskefrågan syns ingen kvinnoopinion. Prästen och några ståndspersoner talade varmt för att anställa en barnmorska, men hemmansägarna tyckte det var dyrt. De skulle liksom hittills klara sig med hjälp av kunniga och övade grannkvinnor – det låter faktiskt som om männen skötte barnafödandet! Det fanns en barnmorska boende i församlingen, om någon ville betala henne. Dessutom kunde man söka läkare och barnmorska i Karlstad eller Kristinehamn. Det var alltså inte barnmorskan i sig man motarbetade, men hon fick inte kosta socknen något.

Efter att i 35 år trots påstötningar från olika präster ha vägrat anställa barnmorska ändrade sig sockenmännen plötsligt och anställde 1835 en kvinna från grannsocknen, som höll på med sin utbildning – förmodligen var hon personligen känd. De lånade henne litet pengar för att sätta igång rörelsen och efter några år byggde de en tjänstebostad åt henne. Det finns också belägg för att hennes kunskaper användes för vård av kvinnosjukdomar.

Alla uttalanden om barnmorskan härrör från män, och det finns ingen möjlighet att komma åt kvinnornas inställning. Under åren 1816–1829 hade 18 kvinnor dött i barnsäng enligt dödboken. 1823 dog fyra stycken och 1829 tre. Var möjligen detta så många att det påverkade stämningen till förmån för en barnmorska, när nu överheten hade lockat med att en sådan skulle innebära färre dödsfall?

Ville kvinnorna ha barnmorskan som expert eller var de nöjda med grannkvinnorna? Det fanns flera kvinnor i socknen som drev läkeverksamhet professionellt – i varje fall fick de bra betalt av fattigkassan, när de kurerat något fattigt barn. Var kvinnorna så insatta i praktisk läkekonst inklusive förlossningar att barnmorskans kompetens inte kändes nödvändig? Kvinnorna visste säkert om stämmans diskussioner i frågan, eftersom sammanträdena verkar ha varit öppna. Var det kvinnorna eller männen, som, när barnmorskan väl fanns i socknen, upptäckte att hon var en tillgång? När hon anställdes, hade prästen uppmanat sockenmännen att begagna sig av hennes tjänster. Genom fattigkassan hade barnmorskan viss garanti för att tjäna tillräckligt, men det är klart, att om de besuttna anlidade henne och betalade, så behövde den garantin inte användas. Om hemmansägarna hade klart för sig att de fick betala för barnmorskan i vilket fall som helst, kanske de var mer villiga att anlita henne?

Det är många frågor och det finns inga svar. Materialet är nedskrivet av män – präster, klockare eller någon skrivkunnig storbonde. Män diskuterar, beslutar och protokollför. Kvinnorna finns hela tiden i

materialet. De mottar pengar i fattighjälp och som avlöning för inackorderingar. Stämman kunde sluta avtal med kvinnor, både pigor, hustrur och änkor, trots att bara änkorna formellt var myndiga. Men genom att materialet är utformat av män får man bara glimtar av kvinnorna, trots att många beslut rör dem. Här är en gräns för kunskapen, som bara kan överskridas av privat material, sådant som finns för andra samhällsskikt men knappast från småbönders, torparens och backstugusittares kvinnor från denna tid. Men när man noga läser sockenstämmans handlingar, får man ibland en känsla av ett system liknande det som Anita Jacobsson beskrivit i *För-sörjerskan. Kvinna i Kongo* (1977): männen sitter på torget och driver politik, medan kvinnorna sliter och ordnar det dagliga uppehållet för hela samhället.

Bristerna i folkbokföringen

Protokoll och räkenskaper diskriminerar kvinnorna, men det sker inte medvetet utan beror på formerna. Annat material gömmer kvinnorna mer systematiskt.

I jämförelse med tex England och Frankrike har Sverige inte mycket förvaltningsmaterial bevarat från medeltiden, och troligen har det inte heller funnits så mycket. Från 1500-talet har vi skattehandlingar, och på 1600-talet kommer i stort sett alla föregångarna till vår nuvarande myndighetsflora. Den svenska folkbokföringen från slutet av 1600-talet har gott rykte. Från mitten av 1700-talet, då man började göra statistik på den, är den internationellt känd. Då skulle den omfatta alla individer, eftersom man strävade efter befolkningstillväxt, och det var ju tämligen meningslöst att göra statistik, om inte uppgifterna om antal födda, döda och vigda samt invånareantalet i en församling var riktiga.

Både den viktiga husförhörslängden och skattelängder av olika slag bygger på hushållsprincipen. Det betyder att hushållsföreståndaren blir mest synlig, och övriga medlemmar i hushållet antecknas i relation till denne. Hushållen förestås i regel av en man men kan också förestås av en änka

eller en hustru, om mannen är sjuk eller borta. Männens syns dock mest, och detta färgar av sig på annat material. Kyrkobokföringen är dock bättre än skattelängderna, där länge endast mannens namn sattes ut medan hustru, barn och tjänstefolk bara angavs som streck i olika kolumner.

Folkbokföringen skulle omfatta alla människor, höga som låga. Man tänker sig nog, att eftersom lägre sociala skikt var hårdast utsatta för kontroll så måste de också vara noggrant bokförda. Men så fungerade det inte i praktiken. Vid en individundersökning i Väse församling konstruerades först en stomme till livsödesbeskrivning via folkbokföringsmaterialet. Därefter prövades om det gick att få fram kompletterande uppgifter från sockenstämmo- och fattigvårdsmaterial. Det blev en obehaglig överraskning att finna hur en kategori människor, som ofta var ett ekonomiskt problem för socknarna, nämligen pigor med utomäktenskapliga barn, helt kunde försvinna ur folkbokföringen. Via fattigvården klargörs att kvinnorna existerar. De får hjälp i någon form, men de kan sakna kyrkoskrivningsort under 10 år. Då existerar de varken i folkbokföringen eller därpå grundad statistik.

Felet uppkommer genom att kvinnan flyttar från en församling till en annan, t ex födelseförsamlingen, men vägras skrivning där, eftersom man är rädd att barnet ska belasta fattigvården. Kvinnan ensam är välkommen, om hon är arbetsför och tar tjänst, men inte barnet, i synnerhet om det är andra barnet och fattigvården redan har sört för det första. Trots att kvinnan vägras skrivning med åtföljande rätt till fattigvård, kan hon vistas och arbeta i socknen.

Hur många sådana fall det funnits är omöjligt att säga, eftersom det kanske bara var ett fåtal, som vågade förhandla med sockenmännen eller klaga hos landshövdingen. Det kan ha funnits många, som bara fanns men inte syntes. Kvinnorna är inte helt osynliga, de har en gång varit skrivna någonstans och de blir troligen också så småningom skrivna, men under många år saknas de i husförhörslängden, som var utslagsgivande i många fall. Födde

kvinnan barn, skrevs troligen barnet in i födelseboken, eftersom alla barn döptes, men varken mor eller barn skrevs i husförhörslängden. Alla pigor med utomäktenskapliga barn var inte sociala eller ekonomiska problem för socknarna. Många försörjde sig själva och barnen och kyrkoskrevs ordentligt. Men problemfallen sopades undan.

Brister i folkbokföringen kunde även drabba hela familjer, som var rörliga och fattiga. I ett sådant fall från 1811 visade det sig i fattigvårdens handlingar finns fler barn än i kyrkobokföringen. Denna typ av fel gäller alltså inte enbart kvinnor, men det måste ofta ha blivit kvinnor som tappades bort, eftersom många fattiga var kvinnor, ofta äldre ensamblivna kvinnor med barn eller utan. Mansunderskottet var ett faktum, och det behövde inte vara stort för att det skulle uppstå försörjningsproblem för änkor och äldre pigor, som inte kunde hitta en ledig karl att sätta upp hushåll med.

Man behöver inte gå så långt som att påstå att hela folkbokföringen ger en skenbild, men nog är det lätt att luta åt den åsikten, när man vid en noggrann lokal undersökning både finner folk i socknen, som inte är bokförda där, och folk som är skrivna men uppenbarligen vistas i andra ändan av landet. Sannolikt stämmer siffrorna, om man räknar samman hela landet, men de stämmer inte på socken- och familjenivå. Vad betyder då en och annan ogift moders eller fattigfamiljs barnantal och kyrkoskrivningsort? Sammanlagt kan det bli fråga om ganska många individer, som tappas bort, och det kan medföra att vi får enbart en bild av landsbygdens stabila bonde- torpar- och statdrängshushåll, de som stod bäst under kontroll och inte vållade några problem. Ett undre skikt av rörliga individer och familjer, som ibland hamnade under existensminimum, hittar man kanske bäst i fattigvårdens handlingar.

Trots att det finns gott om material rörande kvinnor i förvaltningsarkiven, måste vi alltså dels behandla det mycket kritiskt för att inte fastna i de manliga administratörernas synsätt dels måste vi acceptera,

att många intressanta kvinnohistoriska frågor inte går att besvara, eftersom de som skrev handlingarna hade en tendens att osynliggöra kvinnorna.

S U M M A R Y

At the edge of the knowledge.

To what extent are the sources produced by local authorities, the clergy, policemen and the boards of poor relief reliable when we attempt to write women's history? It is men who have written the records concerning women and children and in this material we find a considerable amount of information about women. The women themselves, however, did not write diaries, letters or books even though they were active members in society and also supported themselves and their children and sometimes their husbands too. It is difficult to find out about their actions and even more difficult to know their thoughts, when the sources are produced by men for men.

This male bias is demonstrated in some examples from research carried out by the three authors, who also work as archivists at the Provincial Archives of Gothenburg. How was the board of the poor children's home, run by the Free Masons in Gothenburg, able to pro-

perly provide for the children when the members of the board never saw the children and did not even have any direct contact with the principal? How can we rightly judge what is said about prostitutes in Gothenburg in the 1860's by policemen and women themselves, when we find that what a prostitute meant by a decent woman was someone who was not forced to go to a check-up for venereal disease. But a decent woman could very well run a brothel. When a country parish after 35 years of discussion resolved to employ a midwife, we are unable to discover what the women themselves felt about the matter, even though this should have concerned them greatly, since it was only the men who acted, discussed and wrote the documents. We cannot tell if the women were interested at all or if they had preferred the help of trained women in the neighbourhood instead of an expert. We also find that unmarried mothers lived and earned their living in a parish without being recorded on the household rolls because the farmers were afraid that the parish would have to give them and their children poor relief.

Gunnel Karlsson
Beata Losman
Louise Lönnroth
Landsarkivet i Göteborg
Box 3009
400 10 Göteborg
Sweden